Ott Toomet

1 Raha nõudlus ja pakkumine. Rahaturu tasakaal

Üldiselt on [illegible] sõnaga „raha” tähistatakse väga palju rohkem või vähem erinevaid asju. Põhimõtteliselt on raha finantsaktivate kogu, kuhu kuuluvad näiteks sularaha, hoiused, reisitšekid jms.

1.1 Milleks raha kasutatakse

- Raha on vahetusvahend. Kauba kauba vastu vahetamine muutus elu arenedes keerukaks. Peab ju iga vahetuse tarvis leidma kellegi, kes on nõus sinul olemasolevat kraami vahetama soovitu vastu. Et muuta asja lihtsamaks, kujunesid välja niisugused ihaldatud kaubad, mille vastu olid kõik nõus muid kaupu vahetama. Kaupade niisugust omadust nimetatakse likviidsuseks. Kõige likviidsemaks kaubaks võib seega nimetada raha. Algul olid niisuguseks likviidseks vahetusvahendiks mingid kindlad kaubad, hiljem kuld ja praegu valitsuse poolt tagatud paberraha.
- Raha on väärtuste mõõdupuu. Kui kõik kaubad on rahas mõõdetud (on paika pandud nende hinnad), siis on ka kõigi kaupade omavaheline väärtus paigas. Kui rahas mõõtmise asemel tuleks leida kõigi kaupade omavaheline väärtus, saaks väärtuste kombinatsioone võimatult palju. Näiteks, kui oletame, et Eestis toodetakse 100 000 erinevat kaupa ja teenust, siis kauplemiseks on meil vaja paika panna $\frac{1}{2}n(n-1)$, ehk umbes 5 miljardit kombinatsiooni. Mõõtes väärtust rahas on vaja kehtestada ainult 100 000 hinda. Eri kursiga valuutasid võib kujutada erinevate mõõdupuudena.
- Raha on väärtuse säilitamise vahend. Rahas talletatud rikkust on kõige lihtsam muuta milleks iganes muuks kaubaks. Selleks et teda saaks koguda, peab raha olema esiteks materjalist mis hästi säilib ja teiseks teda peab olema lihtne koguda ja hoida. Rahal väärtuse säilitamise vahendina on ka halvad küljed. Raha kaotab inflatsiooni või riigikorra vahetudes väärtust, ning sukasäärde kogutud raha ei teeni protsente.

1.2 Erinevad raha mõisted

Et raha mõiste alla mahutatakse tohutult erinevaid asju, ei saa rahale anda ka ühtset ja lihtsat definitsiooni. Ja kui ei ole ühtset ja lihtsat definitsiooni, ei saa raha ka ühte kindlat moodi üle lugeda. Majanduse rahapakkumises reastatakse erinevat sorti rahad nende likviidsuse järgi. Kõige likviidsemaks rahaks loetakse sularaha mis on inimestel käes, sellist raha mida on kõige lihtsam ostmiseks kasutada. Niisugust raha nimetatakse rahabaasiks (high-powered money) ja tähistatakse M0. Vähemlikviidsed rahad on esiteks jooksvad hoiused, mida võib suhteliselt hõlpsasti sularahaks muuta ja mida pangakaartide ajastul saab ka ostmiseks kasutada, edasi tähtajalised hoiused ja valuuta, mida peab juba hakkama konverteerima, ning lõpuks mitmesugused väärtpaberid. Mida likviidsem on aktiva, toda kergema vaevaga saab tema abil ostu eest tasuda, toda meelsamini võtavad kõik müüjad teda vastu. Väärtpaberid nõuavad enne ostmist enamast keerukat rahaks vahetamist, ehk siis müüki börsil maaklerite vahendusel. Laiemaid raha mõisteid tähistatakse vastavalt M1, M2, M3 jne.

Väärtpabereid, laene ja võlakirju võib välja anda põhimõtteliselt igaüks, baasraha emiteerimise õigus on seadusega antud ainult keskpangale. Seega baasraha koguse otsustab põhimõtteliselt ainult keskpank.

1.3 Pangandus ja pankade poolt loodud raha

Pangad on alguse saanud kullassepaäridest. Kullassepad võtsid hoiule kaupmeeste kulda ja andsid vastu tšeki. Algul võtsid kaupmehed äritehingute tarvis kulla jälle välja, hiljem hakati aga müüma ja ostma samade tšekkide eest – tõendite eest, et sul on õigus mingile kogusele kullale kullassepa juures. Paberraha oligi sündinud. Kullassepad aga hakkasid peatselt hoiule antud kulda välja laenama. Algul laenati kulda, hiljem samasuguseid tšekke mingi koguse kulla omamise koha. Kui tšekid juba rahana käibisid, siis tekitas kullassepp niimoodi raha juurde: esiteks ringles kulla omaniku tšekk mingi koguse kulla pääle, teiseks ringles laenuvõtja tšekk sama koguse kulla pääle. Kulda juurde ei tulnud, tšekke – raha – aga küll.

Põhimõtteliselt samamoodi toimib tänapäeval pank. Pangal on kolm põhilist ülesannet: raha hoiustamine, laenu andmine ning neile lisaks ülekannete teostamine. Pank võib hoiustatud raha jätta alles – reservi – või laenata välja. Reserv tagab maksevõime, laenatud osa kasumi. Nii nagu omal ajal kullassepp, nii tekitab tänapäeval raha juurde pank.

Põhimõtteliselt näeb protsess välja nii: keskpank emiteerib mingi koguse baasraha M0. Oletame lihtsuse mõttes, et M0 on sularaha. Majapidamiste käest satub sularaha panka hoiusteks. Osa hoiustatud rahast laenab pank edasi, osa jätab reservi. Nüüd on majanduses rohkem raha kui enne. Sularaha M0 on ikka samapalju: osa majapidamiste käes, osa pangas reservis ja osa laenuvõtja käes. Kuid laiem rahapakkumine M1 on kasvanud: endisele kogusele sularahale on lisaks tekkinud vähemlikviidne raha variant – hoiused.

1.3 Mis mõjutab rahapakkumist

Millest sõltub rahapakkumise suurus? Tavaliselt eeldatakse, et M0 sõltub eeskätt keskpanga või üldisemalt riigi majanduspoliitilistest otsustest. Laiem rahapakkumine M1 sõltub juba pankade ja majapidamiste käitumisest.

- Üldiselt kõrgem intressimäär õhutab inimesi hoiustama rohkem ja panku rohkem välja laenama. Seega intressi kasvades rahapakkumine suureneb. Majandusteoorias vaadeldaksegi enamasti rahapakkumist sõltuvalt intressimäärast.
- Pankade soov hoida reserve vähendab rahapakkumist. Seda raha, mida pank võiks välja laenata, nii rahapakkumist laiendades, peab ta nüüd hoidma reservis. Reservide hoidmine sõltub omakorda nii keskpanga nõuetest (kohustuslikust reservimäärast) kui ka pankade endi otsustest. Suured reservid võimaldavad alati hoiustajate nõudmisi rahuldada ja nii paanikat vältida. Paanika vältiiseks on ka teisi viise, näiteks hoiuste kindlustamine. Seega sõltub reservide ja kogu rahapakkumise suurus ka üldisest majanduslikust ja poliitilisest keskkonnast.
- Kui majapidamised eelistavad hoida palju sularaha, siis tolle võrra vähem saavad pangad laenu anda. Sularaha-hoiuste suhe sõltub paljuski tavadest, turvalisusest ja ka elektrooniliste makseviiside levikust.
- Paljudes riikides võib ka valitsus võlakirjade vastu laenata keskpangalt. Eesti Pank valitsusele laenata ei tohi.

1.4. Raha nõudmine

Nii majapidamistel kui ettevõtetel on pidevalt oma igapäevatoimetusteks vaja raha. Rohkem raha on alati parem. Rahavajaduses võib esile tuua kolm motiivi:

a) tehingumotiiv – pidevalt on vaja teha väiksemaid kulutusi ja nende tarvis on vaja mõningast kogust raha. Selline on tavalisel inimesel taskus olev mõnikümmend krooni.
b) ettevaatuse motiiv – aeg-ajalt on vaja teha ootamatuid suuri kulutusi. Näiteks võib reisil selguda et pilet on oodatust kallim, kuid panka raha järele pole enam võimalik minna. Nii peab igaks juhuks ikka suuremaid summasid kaasas kandma.
c) spekulatsioonimotiiv – raha vajavad ka börsi- või valuutaspekulandid. Hindade langust oodates tasub vahetada kätte suuri rahasummasid, mille eest siis õigel hetkel kohe väärtpabereid osta. Spekulatsioonimotiiviga on tavainimestel vähe kokkupuuteid, samas on spekulantide mõju suur, kuna nende käes liiguvad väga suured summad.

Need kolm motiivi õhutavad inimesi hoidma käes võimalikult palju raha. Samas on raha hoidmine kulukas. Sularaha ei teeni intressi, ka jooksvate hoiuste intress on peaaegu olematu. Ettevõtete jaoks on vahendite hoidmine rahas võrdne nende väljatoomisega tootmisest. Seega paevad majandusagendid leidma tasakaalu raha hoidmise hääde ja halbade külgede vahel.

Kui palju raha tahavad majandusagendid hoida?

- Kui intressid on kõrged, on saamata jäänud intressitulu suur ja raha hoitakse vähem. Eriti intessitundlik on spekulatsioonimotiivil hoitav raha. Spekulandid laenavad sageli suuri summasid ja nende oodatav tulu sõltub tugevasti intressist.
- Raha nõudmine sõltub kasutatavast maksesüsteemist. Pangakaartide kasutamine vähendab palju sularahanõudlust. Kui vaadelda rahana ka jooksvaid hoiuseid, siis vähendaks raha nõudlust niisugune hoiustesüsteem, mis võimaldaks säästuhoiuseid kiiresti jooksvateks muuta.
- Nõutava raha kogus sõltub maksete laekumise sagedusest. Kui maksed laekuvad sageli (saame mitu korda kuus palka), ei kogune meie arvele nii suur summa.
- Kui oodatakse hindade tõusu, püütakse sularaha võimalikult kiiresti kaupadeks vahetada. Raha nõudlus on väike.
- Kõrge hinnatase viib suuremale rahanõudlusele. Igasugune soov osta nõuab nüüd rohkem raha.
- Rahanõudlus kasvab majanduse elavnedes. Kui majanduses ostetakse-müüakse rohkem, vajatakse vastavalt rohkem ka raha.

Majandusteoorias vaadeldakse tavaliselt raha nõudluse sõltuvust intressist. Intressi tõustes raha nõudlus kahaneb, intressi langedes kasvab.

1.5. Rahaturu tasakaal

Rahaturg on tasakaalus, kui majandusagentide hoiustamise ja laenu võtmise soov on tasakaalus. Seega siis juhul, kui on piisavalt palju hoiustajaid, nii et pankadel ei teki probleeme laenuraha puudusega, ja on piisavalt palju häid laenuprojekte, nii et pankadel ei teki suuri raha ülejääke.

Kõige kiiremini tasakaalustub rahaturg läbi intressi (joonis 1.1). Kõrgem intress motiveerib mõnevõrra rohkem säästma, ja kahandab samas kiiresti laenude nõudlust. Kui hoiustamine mõnel põhjusel väheneb, siis tekib pankades laenuraha puudus ja nad on sunnitud ühest küljest hakkama hoiustajatele maksma kõrgemat intressi, ja teisest küljest nõudma ka laenuvõtjatelt kõrgemat intressi. Nii hakatakse pankadesse rohkem raha sisse tooma, raha välja võtmine väheneb. Tekib uus tasakaal kõrgema intressi juures.

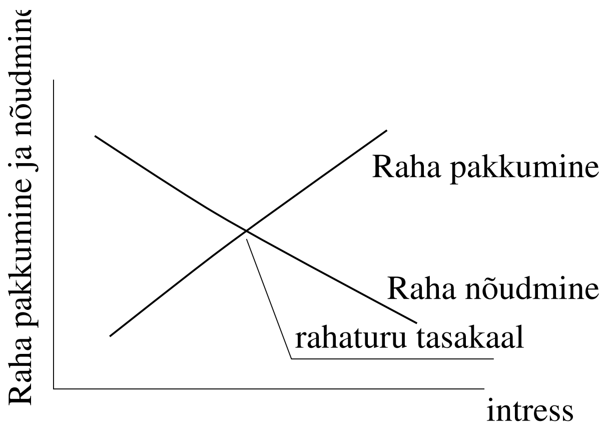

Joonis 1.1 Raha nõudmine, pakkumine ja rahaturu tasakaal sõltuvalt intressimäärast. Kõrgemad intressid õhutavad rohkem säästma, seega raha pakkumine kasvab. Samas õhutavad nad ka vähem laenama – raha nõudmine kahaneb. Mingi intressi taseme juures on raha nõudmine võrdne raha pakkumisega – rahaturg on tasakaalus.

Kui mingil põhjusel langeb intress, siis väheneb hoiustamine ja suureneb laenamine. Suletud majanduses tooks too kaasa raha kiire otsalõppemise pankades. Avatud majanduses (näiteks Eestis) on võimalik, et puudujääv raha laenatakse sisse välismaalt. Nii võib intress langeda ilma et rahaturg tasakaalust välja läheks. Lihtsalt välismaalt sisse tuleva raha näol on nüüd riigis rohkem raha.

Suurem rahakogus ja laenamine võivad tuua kaasa kiirema majandusarengu. Odavamate laenude arvel investeeritakse rohkem ja majandus kasvab kiiremini. Teiselt poolt on võimalik, et lisanduv raha läheb eeskätt tarbimiseks ja hindade kergitamiseks. Tulemuseks on inflatsioon ilma erilise arenguta.

1.6. Kuidas rahaturgu mõjutada saab

Et rahaturg on tihedasti seotud kogu majanduse arenguga, püüavad kõik valitsused vähem või rohkem rahaturgu mõjutada. Enamikes riikides sekkub rahaturul toimuvasse otseselt keskpank (KP).

KP ülesandeks ei ole tüüpiliselt laenude andmine ei era- ega valitsussektorile ega ka hoiustamine. Enamikes riikides on keskpank:

a) on antud riigi raha emiteerija. Keskpangal on ainuõigus uut raha välja lasta.
b) Vahetuskursi tagaja. KP hoolitseb kodumaise raha valuutaks vahetamise eest, selleks vajadusel valuuta kurssi muutes. Keskpank hoiab riigi valuuta- ja kullareserve.
c) Kommertspankade kontrollimine. Keskpank kehtestab kommertspankadele nõuded, kontrollib nondest kinni pidamist ja annab vajadusel likviidsusabi.
d) Rahapoliitika teostamine. Üldisemate majanduslike ja poliitiliste eesmärkide huvides võib keskpank muuta raha kurssi, pakutava raha kogust ja intressimäära.

Rahapoliitika teostamiseks on keskpangal kolm erinevat võimalust.

a) KP võib osta ja müüa valuutat ja väärtpabereid nagu iga teine majandusagent. KP käitumine valuutaturul erineb spekulantide omast, KP on väga suur ja tema eesmärk ei ole mitte börsikasum

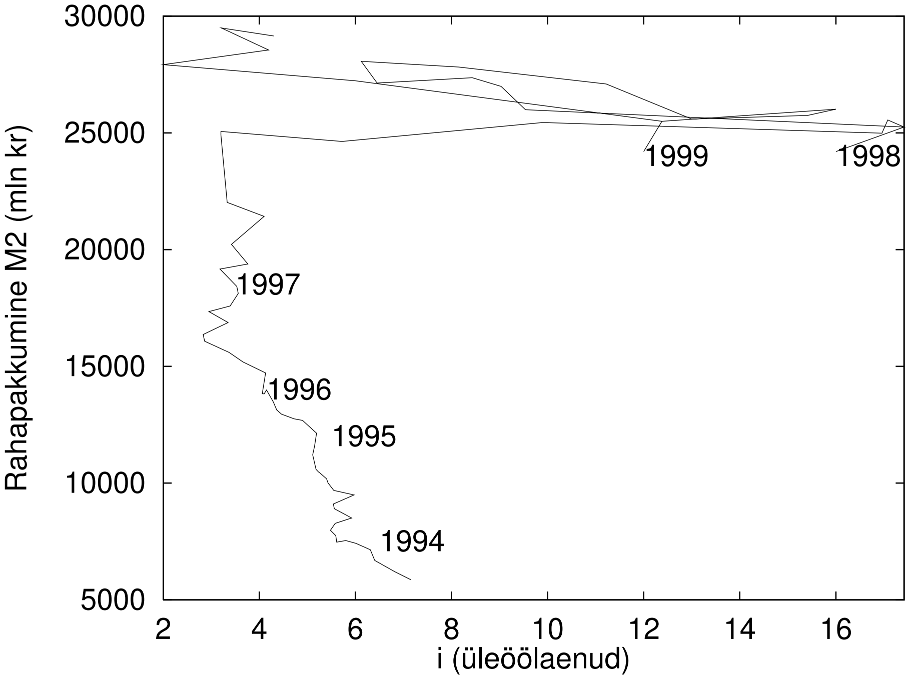

Joonis 1.2. Rahapakkumise (M2) ja intressi (pankadevaheline üleöölaenude turg) käik Eestis. 1997 a. sügiseni oli kiire inflatsiooni aeg, nii raha pakkumine kui raha nõudmine kasvasid kiiresti. Hiljem on olnud mitu ajutist väikest rahapakkumise langust, mille käigus intress on palju kasvanud. Rahapakkumise langedes on raha nõudmine jäänud enam-vähem samale tasemele ja nii on joonisel näha liikumine piki rahanõudmise kõverat. Eesti Panga andmed.

vaid pikemaajaline majandusareng. Suuremate riikide KP-d võivad muuta olukorda maailma valuutaturgudel. Kui KP soovib rahapakkumist suurendada, tuleb tal börsilt võlakirju osta, ja vastupidi, soovides rahapakkumist vähendada, tuleb võlakirju müüa.

b) KP võib muuta nõudeid kommertspankadele. Kui suurendada kohustusliku reservi või kapitali adekvaatsuse nõuet, peavad kommertspangad tõmbama rohkem raha käibest reservide või omakapitali suurendamiseks. Seega väheneb väljastatavate laenude arv ja rahapakkumine.

c) Kolmandaks võib KP muuta kommertspankadele antava laenu intressi. Kõrgemad intressid likviidsusabi saamisel tähendavad jällegi, et pangad hoiavad suuremaid reserve. Oma reservide eest neil intressi tasuda ei tule ja hädavajaliku summa saamine on odavam.

Ott Toomet

2. Majanduskasv

2.1 Kasvust üldse

Kui vaadata maailma majanduse käiku pika aja, vähemalt paarikümne aasta jooksul, siis torkab kohe silma, et peaaegu kõigi riikide majandused on kõvasti kasvanud. Kiire areng on kestnud viimased paarsada aastat. Majandused edenesid ka keskajal kuid palju aeglasemalt, teatud hüpped kaasnesid näiteks parema adra või vesiratta ehitamisega või siis uute maade kasutuselevõtuga. Pideva kiire tõusu alguse võib paigutada Inglismaa tööstusrevolutsiooni aegadesse XVIII saj. teisel poolel. Viimase saja aastaga on praeguste arenenud riikide majandused kasvanud ligi 10 korda. See tähendab, et praegu võib nende riikide elanik tarbida *rahalises mõttes* ja *võrreldavates hindades* kümme korda rohkem.

Kui jätta välja lühemad majandustsüklid ja sõjad, on kasv olnud üllatavalt ühtlane, keskeltläbi 1-2% aastas (joonis 2.1), näiteks Ameerika Ühendriikides 1,75% aastas. Laias laastus oli arenenud riikide kasv viimase sõjani umbes 1,5% aastas, sõjast 1970-te naftakriisini 3,7 ja viimase 25 aasta jooksul 2,2% (tabel 2.1).

Tabel 2.1

	kasv protsenti aastas
1870-1890	1,2
1890-1910	1,5
1910-1930	1,3
1930-1950	1,4
1950-1970	3,7
1970-1990	2,2

Barro (1995) andmed

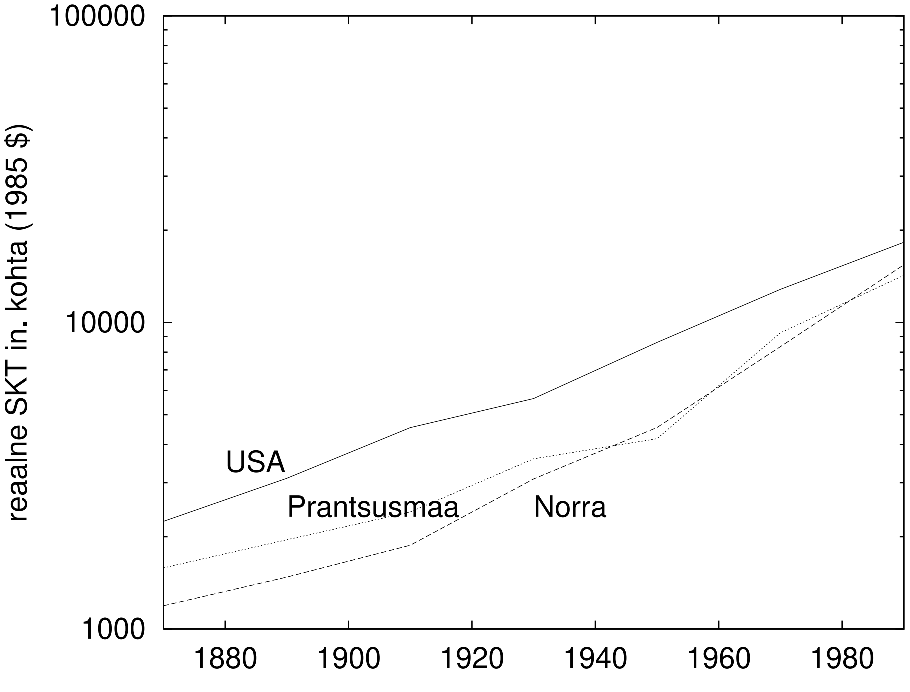

Joonis 2.1. Pikaajaline kasv rikastes riikides. Sajandiga on toodang arenenud riikides kasvanud ligikaudu 10 korda.

Samas ei ole kasv eri riikides ühesuguse kiirusega. Maailmas eristuvad sarnaste riikide rühmad, mis liiguvad enam-vähem ühesuguse kiirusega edasi. Sellistesse rühmadesse kuuluvate riikide elatustasemed ühtlustuvad. Erinevatesse rühmadesse kuuluvad riigid võivad üksteisest aga hoopis kaugeneda. Kõige kiirem on kasv olnud „Aasia Tiigritena" tuntud riikides. 1960-1990 oli majanduskasv Lõuna-Koreas 6,7%, Singapuris 6,3%, Hong-Kongis 6,2%, Taiwanil 6,1%, Botswanas 5,7% ning Jaapanis ja Maltal 5,4%. Teise maailmasõja järel on säälsete maade elatustase jõudsalt lähenenud arenenud Euroopa riikide omale, kolmekümne aastaga on ta näiteks Koreas tõusnud seitse korda.

Ka arenenud maad ise on küllalt kiiresti edasi liikunud. 1960-85 oli Ameerika Ühendriikides kesmine majanduskasv 2,1% aastas, Saksamaal 2,5%, Soomes 3,3%, Taanis 2,6% ja Kreekas 4,4%. Samas ei ole vaesed Aafrika riigid eriti arenenud. Samal ajavahemikul, 1960-1985 oli kasv Etioopias 0,5%, Somaalias -1,3%, Nigeerias 0,2% ja Kongos -0,3%. Kogu maailmas lähevad rikkad rikkamaks, kõige vaesemad jäävad aga sama vaesteks. 1960 oli kõige rikkama (USA) ja kõige vaesema (Etioopia) elatustasemete vahe 39 korda, 1990 oli sama vahe 65 kordne. Etioopia jõuaks saja aastaga USA preagusele tasemele siis, kui tema keskmine kasv oleks kogu XXI sajandi jooksul 4,3%. See oleks enneolematult pikk ja kiire kasv.

Lühiajaliselt on majanduskasv kõikuv. Paar aastat kiiret kasvu vaheldub mõneaastase paigalseisu või koguni kahanemisega. Selliseid lühiajalisi kõikumisi nimetatakse **majandustsükliteks**. Tsüklid on põhjustatud pakkumise ja nõudmise šokkidest ja pikaajalist kasvu nad otseselt ei mõjuta. Kuna niisugune nõudmise-pakkumise kõikumine tähendab tööpuudust ja kohanemisraskusi, pühendavad valitsused tsüklite pehmendamisele väga suurt tähelepanu. Samas ei ole pikaajaliselt, juba paarikümne aasta raames tsüklitel elatustaseme kujundajana enam erilist tähtsust.

Pikaajaliselt on peamine elatustaseme määraja just majanduskasv. Kui Ühendriikide keskmine kasv oleks alates 1870 aastast olnud 1% võrra väiksem, oleks USA oma sissetulekute taseme poolest tänases maailma neljanda kümne lõpus, ühel pulgal Ida-Euroopa riikidega. Kui kasv oleks olnud 1% võrra kiirem, oleks sissetulekute tase 60 000$ inimese kohta aastas, üle kolme korra praegusest rohkem. Seega oleks võimalik pikaajaliselt elatustaset oluliselt parandada, kui õnnestuks majanduspoliitika pingutused suunata mitte niivõrd tsüklite silumisele kuivõrd kasvu kiirendamisele.

2.2 Miks majandused kasvavad

Adam Smith (1723-1790) pidas arengu peamiseks mootoriks spetsialiseerumist ja kaubandust. Too võimaldab inimestel tegeleda vaid vähemate asjadega korraga ja teha noid vastavalt paremini. Tehnoloogia arengut Smith ei märganud ehkki ta tundis isiklikult J. Watti, aurumasina leiutajat.

Praeguseks ajaks üldtuntuks saanud kasvumudeli esitas **Robeert Solow** aastal 1956. Solowi mudel kirjeldab kasvu seoses kapitali akumuleerumisega läbi investeeringute. Mudel seletab arengutaseme ühtlustumist. Sarnased majandused jõuavad lõpuks samale tasemele, sõltumata tollest, kust nad alustasid. Mudel näitab kuidas tasakaalust oluliselt vähem arenenud riikide kasv peab olema kiire, tasakaalupunktile lähedaste riikide kasv aeglane. Sellega võiks seletada näiteks Aasia Tiigrite järelehüpet Euroopale. 50-60 aasta tagused reformid muutsid nonde riikide majandused mõnes olulises osas Euroopa omade sarnaseks. Nüüd osutus nende tasakaaluseisund olema mitte enam madal, nagu vanasti, vaid sama kõrge kui Euroopa riikidel. Majandused hakkasid kiiresti kasvama. Mudel ennustab, et olles Euroopa ja USA tasemele järele jõudnud, Aasia Tiigrite areng pidurdub.

Kasvu mõjutavad paljud tegurid, mis on sarnastel riikidel sarnased. Nii seletatakse elatustasemete ühtlustumist eri riikide gruppides. Tõenäoliselt sõltub kasv algsest haridustasemest, valitsus peab suutma hoida kinni õigusriigi põhimõtetest, tagama töötava finantsturu ja infrastruktuuri. Ettevõtjad peavad tundma end piisavalt turvalisena oma tegevuse arendamiseks, riigis peab valitsema tulevikule ja investeeringutele suunatud mõtteviis. Seega näib, et valitsusel, või riigijuhtidel üldisemalt, on pikaajalises kasvus suur osa.

Solowi mudeli kohaselt mõjutab majanduskasvu ka elanikkonna juurdekasv. Kui elanikkond kasvab kiiresti, siis ei saa toodang elaniku kohta väga kiiresti kasvada. Osa toodangust kulub uutele elanikele endise taseme tagamiseks. Paljulapselised pered on vaesed ka terve maailma mõttes.

Teiseks oluliseks kasvu kiiruse näitajaks on säästmine. Solowi mudeli alusel tuleneb majanduskasv kapitali akumuleerumisest ehk siis investeeringutest. Investeeringud on suured, kui majanduses säästetakse palju. Mudelis tähendavad investeeringud üksnes olemasoleva tehnoloogia paljundamist, mitte uue tehnoloogia kasutuselevõttu.

Solowi mudel aitab seletada mitut majanduskasvuga seotud küsimust.

- Kiire elanikkonna kasvuga riigid on vaesemad
- Riigid, kus palju säästetakse, on rikkamad

- Erinevat kasvukiirust võib seletada erineva algpositsiooniga, näiteks olid Korea ja Jaapan sõja järel tunduvalt vaesemad riigid ja järelikult liikusid nad kiiresti rohkema kapitaliga tasakaaluasendisse.

Palju jätab Solowi mudel seletamata. Kõige suurem puudus on et ta ei seleta pikaajalist kasvu. Mudel ei puuduta erinevaid institutsioone eri riikides, haridust, ettevõttlikkust, traditsioone, keskonna olukorda... Ometi saame me intuitiivselt aru, et ka need suurused on kasvu seletamisel olulised. Kuna mudel ei käsitle tehnoloogia muutumist, võib tema abil teha olulise järeldus:

- pikaajaline kasv on seotud tehnoloogia arenguga.

Viimasel ajal on ka tehnoloogia arengut püütud majanduskasvu mudelitesse siduda. Arvatakse et tehnoloogia areng on seotud **mitterivaalsete kaupadega**. Mitterivaalsed kaubad on niisugused, mida võib tarbida nende kogust vähendamata. Siia kuuluvad paljud vaimse tegevuse ja informatsiooni tüüpi nähtused, mida nimetatakse sageli **inimkapitaliks**. Inimkapitali võib vaadelda kui töötajate haridustaset, kutseoskusi ja tervist.

Inimkapital majanduskasvu alusena toob sisse ka vajaduse valitsussektori järele. Et inimkapital ei kulu – tööliste oskused töötades ei vähene, pigem vastupidi, siis ei taha ettevõtted teha piisavalt suuri kulutusi inimkapitali loomiseks. Äriettevõtted ei ole huvitatud oma töötajatele kõrghariduse andmisest, ainult kitsast erialakoolitusest. Kõrgharidus jääb ikkagi valitsussektori kanda. Lisaks haridusele mõjutab ettevõtlikust ka seadusandlus, turvalisus, maksusüsteemid jpm. Kõik nood sõltuvad rohkem või vähem valitsussektorist.

2.3 Kasvu piirid

Tõsiselt tegeles kasvuga inglane **Robert Malthus** XVIII sajandil. Tema seostas majanduse ja elanikkonna kasvu toidu tootmise kasvuga. Pikaajaliselt on toiduvarud piiratud ja too piirab ka elanikkonna kasvu. Kui Maa elanikkond läheneb tollele piirile, tekib kõikjal kasvav toidupuudus, näljahädad ning sõjad. Nood peatavadki kasvu. Nii peavad inimesed pikaajaliselt elama vaesuses nälja piiril. Malthus ei uskunud, et inimesed suudaksid elanikkonna kasvu mõistusega piirata.

Praegu võib öelda, et mitmes asjas Malthus eksis.

- Esiteks on saagikuse kasv põllumajanduses olnud suurem, kui tema 200 aastat tagasi aimas.
- Teiseks ei pea majanduskasvuga kaasnema tingimata vastav toidutoodangu kasv – kui inimesed ei ela enam nälja piiril, siis tarbivad nad ka palju muud pääle toidu.
- Ja kolmandaks näitab arenenud riikide kogemus, et külluses elamisega ei pea tingimata kaasnema kiire elanikkonna kasv.

Kuid mõned Malthusi põhiideed on õiged – inimkonna käsutuses olevad ressursid on piiratud ja Maa ei suuda toita lõpmata palju inimesi. Tegelikult ei tea me isegi seda, et kas praegust rahvastikku on võimalik pikema aja jooksul toita. Lühemat aega küll, too on järele proovitud, aga pikema aja puhul ei ole see sugugi selge. Nii et mõnes mõttes on Malthusi ideed ka praegu päevakorral.

Majanduskasv on tänapäeval võibolla kõige enam kasutatav majandusnäitaja. Samas ei ole kasvu ja rahas mõõdetava elatustaseme tähendus sugugi üheselt selge. Kiire rahas mõõdetav kasv võib kergesti tulla kas loodus- või kultuurilise keskkonna arvel, võib tähendada inimeste tohutut tööpingutust, kolimist suurlinnadesse, kõrget kuritegevust, rahulolematust eluga, enesetappe ja palju muud.

Kuigi 100 aastaga on elatustase 10 korda kasvanud, ei ole selge, kas elu on paremaks läinud.

Majanduskasvu tuleb käsitleda eeskätt majandusnäitajana. Tema sidumine hääoluga on subjektiivne.

2.3 Kasv ja välisvõlg

Enamikes arenenud riikides on praegu suur välisvõlg. Võlg kasvas väga palju 80-tel ja praegu tehakse tõsiseid jõupingutusi võla stabiliseerimiseks. Võlga võib stabiliseerida mitut moodi. Esiteks, kõige parem oleks võlg tagasi maksta. Teiseks, võib hoida võlasumma püsiva, nii et ei laena enam juurde ja maksta kõik endise summa intressid. See on mõneti valutum tee, ei nõua valitsuselt nii suuri pingutusi, kuid samas säilib risk, et intressimäära tõustes tuleb mõnikord maksta küllalt suuri summasid. Ja kolmandaks, võib stabiliseerida võlasumma mõõdetuna SKT suhtes. Sel juhul võib majanduse kasvades kasvada ka võlg. See on valitsusele kõige mugavam tee, kuna ta lubab pidevat keskeltläbi majanduskasvule vastavad EA-puudujääki. Ka Maastrichti leppe nõuded käivad just võla kohta mõõdetuna SKT-s, Euroopa rahaliidu liikmetel võlg ei tohi ületada 60% SKT-st.

1960-70-tel oli pikki aegu majanduskasv suurem kui intressimäär (tabel 2.1). Seega valitsustel tasus laenata palju. Laen tuli investeerida majandusse, tekkivast kasvust jätkus nii intresside maksmiseks kui jäi ülegi veel. Nii tekkisid valitsustel suured võlad, loodeti jätkuvale kiirele kasvule. Kiire kasv võimaldab

Reaalne toodangu kasv miinus reaalne intress $y - r$

	1960-9	1970-9	1980-9	1990-5
Austria	3,86	1,69	-2,32	-2,01
Belgia	1,35	2,39	-3,71	-4,16
Hispaania	-	6,20	-1,40	-4,76
Holland	4,59	2,20	-3,54	-2,89
Inglismaa	0,07	3,09	-1,31	-3,79
Iirimaa	1,86	4,71	-0,12	-1,09
Itaalia	3,62	5,46	-0,68	-5,25
Luksemburg	6,30	2,35	-0,68	-1,72
Portugal	-	11,16	3,66	-3,80
Prantsusmaa	4,07	3,79	-2,14	-4,62
Rootsi	2,28	2,49	-2,00	-4,99
Saksamaa	0,13	0,13	-2,78	-1,42
Soome	9,50	6,61	0,42	-9,10
Taani	3,01	-0,89	-4,95	-4,88
Jaapan	10,16	6,03	-1,72	-3,71
Ühendriigid	1,94	2,45	-2,57	-1,61

Allikas: IMF, IFS, OECD, Historical statistics

võlgadega hõlpsasti toime tulla. Kui kasv oli kiirem kui intressimäär, siis kasvas SKT kiiremini kui võlg, isegi siis kui intresse üldse ei tasutud. SKT-ga proportsionaalselt kasvasid ka valitsuse maksutulud. Seega tasus võlgade maksmisega viivitada võimalikult kaua, mida edasi, toda väiksema osa maksutuludest võlg moodustas. Nii ka tehti.

1970-tel seoses naftakriisiga ja 1980-te algul olid paljude riikide eelarved tugevasti defitsiidis. 1980-test saati kasv aeglustus ja intressid tõusid. Nüüd hakkas võlg kasvama kiiremini kui SKT ja kasulik oleks olnud ta kohe tagasi maksta. See oleks tähendanud aga kas olulist maksude tõstmist või kulude kärpimist. Mõlemad sammud on väga vaevalised ja võtavad aega. Võlad kasvasid jätkuvalt kiiresti ja on praegu arenenud riikides suured.

Kirjandus

Barro, R.J., Sala-i-Martin, X. (1995) *Economic Growth*, McGraw-Hill